

Gaja Fijałkowska

Uniwersytet Łódzki

Polska

<https://orcid.org/0009-0001-2562-3373>

CZŁOWIEK WOBEC TECHNIKI: WYKOP PŁATONOWA I METRO 2033 GŁUCHOWSKIEGO

MAN AND TECHNOLOGY:

PLATONOV'S *THE FOUNDATION PIT* AND GLUKHOVSKY'S *METRO 2033*

This article offers a comparative analysis of two paradigmatic works of Russian dystopia: Andrei Platonov's *The Foundation Pit* and Dmitry Glukhovsky's *Metro 2033*. The study aims to demonstrate that the unconditional subordination of the individual to technocratic systems inevitably leads to alienation and spiritual annihilation. The author examines the decomposition of utopian structures into oppressive control mechanisms across differing historical contexts – from Stalinist collectivization to post-apocalyptic fight for survival. Key themes include the dehumanizing role of “Newspeak,” the “religion of the machine,” and the reification of human beings reduced to “proletarian substance” or mere biological components. The conclusion highlights the cyclical nature of history and the permanence of power dynamics that, despite technological progress, consistently threaten individual freedom and subjectivity.

Keywords: Russian dystopia, alienation, technocracy, Andrei Platonov, Dmitry Glukhovsky

ЧЕЛОВЕК И ТЕХНИКА:

КОТЛОВАН ПЛАТОНОВА И МЕТРО 2033 ГЛУХОВСКОГО

Данная статья представляет собой сравнительный анализ двух парадигматических произведений русской антиутопии: *Котлована* Андрея

Gaja Fijałkowska Człowiek wobec techniki...

Платонова и *Метро 2033* Дмитрия Глуховского. Цель работы – показать, что безусловное подчинение индивида технократическим системам неизбежно ведет к его отчуждению и духовной аннигиляции. Автор анализирует процесс декомпозиции утопических структур, превращающихся в репрессивные механизмы контроля, независимо от исторического контекста – будь то сталинская коллективизация или постапокалиптическая борьба за выживание. В тексте рассматриваются проблемы дегуманизирующей роли новоязыка, «религии машины» и реификации человека, низведенного до роли «пролетарского вещества» или биологического компонента системы. В заключении подчеркивается цикличность истории и неизменность механизмов власти, которые, несмотря на технический прогресс, продолжают угрожать свободе и субъектности личности.

Ключевые слова: русская антиутопия, алиенация, технократия, Андрей Платонов, Дмитрий Глуховский

*Nothing human makes it out
of the near-future.*

Nick Land, *Fanged Noumena*¹

Rosyjscy twórcy, którzy podejmowali temat poszukiwań idealnego ustroju społecznego, ze szczególną wnikliwością portretowali rewers projektów utopijnych, skupiając się na ich mrocznych, totalitarno-technokratycznych konsekwencjach². Niniejszy artykuł stanowi próbę komparatywnej analizy dwóch paradygmatacznych dzieł tej tradycji: *Wykopy* (Котлован, 1930)³ Andrieja Płatonowa oraz *Метро 2033* (Метро 2033, 2005) Dmitrija Głuchowskiego. Choć utwory te wyrastają z odmiennych kontekstów historycznych – jednym jest brutalna stalinowska kolektywizacja, a drugim постапокалиптычна

¹ Nick Land, *Fanged Noumena: Collected Writings 1987–2011*, eds. Robin Mackay, Ray Brassier (New York: Sequence Press, 2011), 443.

² Szerzej na ten temat – zob. Katarzyna Sobijanek-Ziętek, „Raj zbudowany na ziemi, czyli koniec utopii i początek antyutopii. Totalitarny paradoks w anty-utopii rosyjskiej (Jewgienij Zamiatin, Władimir Wojnowicz, Władimir Sorokin)”, *Przegląd Wschodni*, t. 13, nr 1 (2014), 41–68.

³ *Wykop* powstał w 1930 roku, jednak ze względu na cenzurę nie został wydany za życia autora. Przez dekady utwór krążył w drugim obiegu, a jego pierwsza oficjalna publikacja w ZSRR miała miejsce dopiero w 1987 roku na łamach czasopisma „Nowyj Mir” („Новый мир”).

wizja upadku cywilizacji – u ich podstaw leży ta sama, doprowadzona do absurdu idea odgórnego udoskonalenia bytu⁴.

Centralny problem badawczy tekstu polega na wykazaniu, że bezwarunkowe podporządkowanie jednostki systemowi i technice nieuchronnie skutkuje jej alienacją oraz duchową anihilacją. Dodatkowo dzieje się tak niezależnie od tego, czy celem jest budowa utopijnego raju, czy tylko biologiczne przetrwanie w ruinach. Poprzez analizę kategorii „rosyjskiego losu”, mechanizacji życia i dehumanizującej roli nowomowy artykuł naświetla cykliczność historii – procesu, w którym każda próba narzucenia sztucznego, technokratycznego ładu wymaga ofiary z ludzkiej indywidualności⁵.

ONTOLOGIA „TRYBIKU”: REIFIKACJA PODMIOTU

Twórczość Andrieja Płatonowa, a w szczególności minipowieść *Wykop*, stanowi radykalną dekonstrukcję tzw. radzieckiej powieści produkcyjnej⁶ oraz mroczne, surrealistyczne studium fiaszka komunistycznej utopii. W świecie przedstawionym tradycyjne wartości duchowe zostają wyparte przez specyficzną „religię produkcji”, w której maszyna i katorżnicza praca fizyczna zyskują status sacrum. Jak zauważa Mikołaj Bierdiajew, komunizm w swej istocie kreuje autentyczną „religię maszyny”, przejętą od cywilizacji kapitalistycznej i przekształconą w technokratyczny totem⁷. Centralnym

⁴ Szerzej na temat komparatystyki struktur antyutopijnych (w literaturze rosyjskiej i skandynawskiej) – zob. Ирина В. Романовская, Оксана Г. Абрамова, „Антиутопия в творчестве Х. Мартинсона и А.П. Платонова”, *Вестник Санкт-Петербургского университета. Язык и литература*, т. 19, № 2 (2022), 291–303.

⁵ Szerzej na temat tendencji autorów do skupiania uwagi na negatywnych aspektach realizacji państwa idealnego – zob. Татьяна Ф. Гришенкова, Анна Н. Черняева, „Предписанное счастье антиутопий XX века”, w: *Культура. Духовность. Общество*, ред. Сергей С. Чернов (Новосибирск: ЦРНС, 2014), 41–45.

⁶ Martyna Sienkiewicz, „Polski »Wykop«, czyli »Wschód« Andrzeja Stasiuka”, *Acta Polono-Ruthenica*, t. 3, nr 22 (2018), 83, <https://doi.org/10.31648/apr.1250>.

⁷ Николай Бердяев, „Человек и машина (Проблема социологии и метафизики техники)”, *Путь*, № 38 (1933), 34, cyt. za: Sobijanek-Ziętek, „Raj zbudowany na ziemi”, 53.

elementem tej parareligijnej aksjologii jest redukcja jednostki do roli „substancji proletariackiej” – martwego materiału budowlanego przeznaczonego pod fundamenty przyszłego ustroju⁸.

Płatonow ukazuje proces totalnej alienacji poprzez pracę, która staje się formą fizjologicznego i duchowego wyniszczenia. Robotnicy, tacy jak Kozłow, kopiąc fundamenty pod gigantyczny Dom Proletariatu, oddają ziemi całe swoje ciepło, a w rezultacie ulegają stopniowemu skamienieniu⁹. Kulminacją tej zmechanizowanej animalizacji jest postać niedźwiedzia-młociarza – symbolu idealnego pracownika, zredukowanego do bezmyślnej siły fizycznej¹⁰. W świecie poddanym bezwzględniemu dyktatowi materii wszelka duchowość zostaje sprowadzona do wymiaru naiwnego idealizmu. W ten paradygmat wpisują się rozterki inżyniera Pruszewskiego – projektanta monumentów nowej ery – który dręczy się pytaniem, czy dusza nie stanowi jedynie „nieuniknionego produktu ubocznego” procesów technologicznych¹¹. W konsekwencji każda próba wyjścia poza tak nakreślony schemat – co egzemplifikuje usunięcie Woszczewa z fabryki

⁸ Natalia Dużyna wskazuje w swojej analizie na proces „превращения людей в материал для строительства и гибели”, który traktuje jako efekt uboczny wdrażanej ideologii komunistycznej. Zob. Наталья И. Дужина, „Строительство социализма в повести А. Платонова «Котлован»”, *Studia Litterarum*, t. 4, № 3 (2019), 265, <https://doi.org/10.22455/2500-4247-2019-4-3-252-267>.

⁹ Thomas Seifrid szczegółowo analizuje opis Kozłowa i zauważa, że jego stan psychiczny jest niemal całkowicie zdeterminowany przez prawa termodynamiki. Szerzej na ten temat – zob. Thomas Seifrid, *A Companion to Andrei Platonov's „The Foundation Pit”* (Brighton: Academic Studies Press, 2009), 115–116, <https://doi.org/10.2307/j.ctt1zxsjlv>.

¹⁰ Niedźwiedź-młociarz, przez Seifrida określony mianem „najbardziej ucieszonego pracownika najemnego” (ang. *the most oppressed hired worker*), stanowi dla badacza symbol ostatecznego zniewolenia (ang. *symbol of extreme enslavement*), w którym granica między człowiekiem a zwierzęciem zostaje zatarta wskutek opresyjnej pracy. Zob. Seifrid, *A Companion*, 131.

¹¹ Rozterki inżyniera Pruszewskiego, o wyraźnym rysie marksistowskim, w których dusza zostaje sprowadzona do roli „produktu nadmiarowego” (*surplus product*), powstającego w procesie wytwarzania „materiału życiowego”, stanowią fundament radykalnego materializmu Płatonowa. Szerzej na temat tej specyficznej ontologii oraz mechanizmów redukcji duchowości do kategorii czysto fizycznych – zob. Seifrid, *A Companion*, 122–129.

za „zamyślenie” – klasyfikowana jest jako usterka techniczna lub błąd w systemie nastawionym na mechaniczną powtarzalność¹².

Za kluczowe narzędzie ograniczania świadomości służy w utworze specyficzny model komunikacji, w którym język staje się autonomicznym aktorem dramatu. Choć wielu badaczy interpretuje tę formę wyrazu przede wszystkim jako wyrafinowaną grę językową oraz artystyczny środek autoekspresji pisarza, mający na celu krytykę rodzącego się systemu sowieckiego i stawienie mu oporu, to jednocześnie jest ona przejmującym świadectwem „językowego zamętu” (ang. *linguistic turmoil*)¹³ epoki stalinizmu¹⁴. Autor posługuje się stylem celowo niegramatycznym, „wykręconym”, głęboko zainfekowanym przez biurokratyczną nowomowę i pojęcia filozofii marksistowskiej. Ta destrukcja składni odzwierciedla stan umysłu ludzi, których aparat pojęciowy został poddany ideologicznej kolonizacji, prowadzącej do powstania „mentalności ślepego zaułka” (ang. *blind-alley mentality*)¹⁵. Nowomowa pełni tu funkcję destrukcyjną: słowa

¹² „Zamyślenie” jest w systemie z powieści Platonowa traktowane jako fizyczna niemoc i usterka w „powszechnym rytmie pracy”, dlatego Woszczew zostaje natychmiastowo zwolniony. Szerzej na ten temat – zob. Sienkiewicz, „Polski »Wykop«”, 87.

¹³ Termin ten, wprowadzony przez Seifrida, odnosi się do gwałtownych przekształceń języka rosyjskiego w latach 20. i 30. XX wieku. Badacz analizuje ten stan jako „językowy zamęt” wynikający z rewolucyjnej dynamiki budowy nowego państwa i z towarzyszącej jej nowomowy. Zob. Seifrid, *A Companion*, 154–160.

¹⁴ O statusie języka jako podmiotu fabuły u Platonowa decyduje nie tyle jego indywidualna maniera artystyczna, ile dynamiczna interakcja trzech odrębnych rejestrów: nowomowy, tradycyjnego języka ludu oraz języka ciała. Maja Sobolewa dowodzi, że to właśnie napięcia między tymi płaszczyznami lingwistycznymi i odpowiadającymi im czasami gramatycznymi stanowią główną siłę napędową akcji *Wykopu*. Szczegółowa analiza tego mechanizmu oraz obszerna egzemplifikacja tekstowa – zob. Майя Соболева, „Модерн Bottom-Up: Социалистический сюрреализм Андрея Платонова”, *Логос*, т. 31, № 6 (2021), 140–141, <https://cyberleninka.ru/article/n/modern-bottom-up-sotsialisticheskii-syurrealizm-andreya-platonova> (27.02.2026).

¹⁵ Pojęcie sformułowane pierwotnie przez Josifa Brodskiego, który wskazywał na skłonność języka Platonowa do wprowadzania czytelnika w semantyczny ślepy zaułek. Według niego owa „mentalność ślepego zaułka” demaskuje rewolucyjną eschatologię i millenarystyczne obietnice jako iluzoryczne. Zob. Joseph Brodsky, „Catastrophes in the Air”, w: idem, *Less Than One: Selected Essays* (New York: Farrar Straus Giroux, 1986), 283, 286, cyt. za: T. Seifrid, *A Companion*, 162.

tracą tradycyjne znaczenia na rzecz pustych sloganów, co nie tylko uniemożliwia porozumienie, lecz także drastycznie redukuje zdolność jednostki do autentycznego przeżywania emocji i artykułowania własnego cierpienia. Doskonałym przykładem tej degradacji jest Aktywista, nasycający proces nauki alfabetu terminami politycznymi¹⁶, czy Kozłów, który po przebudzeniu mechanicznie recytuje rezolucje, wierzy bowiem, że nadaje mu to ontologiczną wartość.

Centralna metafora utworu – gigantyczny wykop pod przyszły Dom Proletariatu – stanowi jedno z najbardziej wstrząsających wyobrażeń fiaska utopii w literaturze światowej. Projekt, mający być fundamentem „światlanego jutra”, w istocie przekształca się w kronikę narastającej entropii¹⁷. Symbolika wykopu jako zbiorowej mogiły znajduje swoje urzeczywistnienie w makabrycznym wątku pustych trumien anektowanych przez robotników na potrzeby grzebania zmarłych towarzyszy¹⁸. Akt budowania zostaje tu nierozzerwalnie spleciony z aktem pochówku, co Płatonow puentuje gorzką obserwacją, że w tym systemie to umarli są ważnymi ludźmi.

Kulminacją owej tragicznej wizji jest śmierć małej Nastii – „maskotki przyszłości”¹⁹. Jej pochówek na dnie ogromnego wykopu ostatecznie unieważnia sens „Wielkiego Budowania”²⁰. Dom, który miał chronić życie, staje się wiecznym schronieniem dla martwej

¹⁶ „Zakrojona na szeroką skalę kampania na rzecz alfabetyzacji prowadzona przez rząd radziecki [...] zapewniła rządowi radzieckiemu bezprecedensową okazję do ukształtowania światopoglądu swoich obywateli”. Seifrid, *A Companion*, 156–157 (tłum. własne).

¹⁷ Ruch w głąb wykopu to ruch w przepaść (dół), który okazuje się „пропастью и могилой для землекопов”. Szerzej na ten temat – zob. Наталия Азарова, „Образ дома в повести Андрея Платонова «Котлован» и романе Евгения Замятина «Мы»”, *Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева*, № 3 (2009), 198.

¹⁸ Zob. Seifrid, *A Companion*, 129–130.

¹⁹ Seifrid, *A Companion*, 129. Badacz wprost nazywa Nastię „little mascot of the future” i podkreśla, że jej śmierć z wychłodzenia jest sygnałem ostatecznej klęski porządku naturalnego pod naporem ideologii.

²⁰ Дужина, „Строительство социализма”, 262. Dużyna wskazuje, że wykop staje się grobem nie tylko dla dziewczynki, lecz także dla całego pokolenia socjalistycznego.

nadziei²¹. W wymiarze kulturowym wykop symbolizuje również „prowincjonalizm czasu” – brutalną próbę odcięcia się od przeszłości i tradycji przodków. Zgodnie z diagnozą Płatonowa na zgłiszczach dawnej kultury nie powstaje nowa jakość, lecz tylko duchowa próżnia²². Jedynymi trwałymi produktami tak pojmowanej industrializacji okazują się powszechna śmierć i metafizyczny chłód.

WIĘZNIOWIE TECHNOKRATYCZNYCH ZGLISZCZ

Powieść *Metro 2033* Dmitrija Głuchowskiego redefiniuje rolę techniki w rosyjskim dyskursie antyutopijnym²³. W przeciwieństwie do kultu „budowania jutra” Płatonowa technika jawi się tu nie jako narzędzie kreacji, lecz jako ostatnia, krucha bariera chroniąca człowieka przed biologicznym unicestwieniem. Moskiewskie metro, projektowane jako gigantyczny schron przeciwatomowy, staje się klaustrofobicznym ekosystemem, w którym egzystencja jednostki jest całkowicie zdeterminowana przez sprawność reliktyw dawnej cywilizacji. Maszyny – od filtrów wody po systemy wentylacyjne – awansują do rangi warunku *sine qua non* biologicznego

²¹ Seifrid, *A Companion*, 126–129. Zauważa on tragiczny kontrast między celem budowy – ochroną dzieci przed wiatrem i chłodem (ang. *shielded from ill wind*) – a ostatecznym rezultatem, jakim jest grobowa kolebka w wiecznym kamieniu (ang. *sepulchral bed in eternal stone*).

²² Choć Aleksandra Zywert koncentruje się na współczesnej prozie Siergieja Lebediewa, dochodzi do konkluzji zbieżnych z moją analizą *Wykopu*. Badaczka opisuje „pusty świat” jako przestrzeń, gdzie zniszczenie sfery duchowej przez biurokratyczny racjonalizm pozostawia próżnię ontologiczną, z którą zmagają się współczesne „sieroty po komunizmie”. Świadczy to o trwałości tego nurtu w całej literaturze rosyjskiej, w której kryzys języka i ducha staje się problemem pokoleniowym. Zob. Aleksandra Zywert, „Opowieści graniczne, czyli lęki i miraż postdystopijnego świata (zbiór opowiadań Siergieja Lebediewa »Ty-tan«)”, *Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze*, t. 35 (2025), 1–23, <https://doi.org/10.31261/RSL.2025.35.07>.

²³ Po interesującą analizę dzieła opartą na micie labiryntu – ukazującą uwikłanie bohatera w struktury podziemi i własnej duchowości – warto sięgnąć do: Andrzej Polak, „»Metro 2033«, czyli postapokaliptyczna przestrzeń labiryntu”, *Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze*, nr 23 (2013), 125–142, <https://journals.us.edu.pl/index.php/RSL/article/view/14388> (20.02.2026).

przetrwania, jednak w wymiarze aksjologicznym pozostają jałowe. Choć gwarantują fizyczną egzystencję, nie oferują człowiekowi żadnej formy duchowego ocalenia. Taka supremacja technologii nieuchronnie skutkuje degradacją emocjonalną – społeczeństwo w pełni uzależnione od sprawnego funkcjonowania mechanizmów zatracza zdolność do tworzenia głębokich więzi oraz poszukiwania sensu wykraczającego poza ramy czystej fizjologii.

Wizja Głuchowskiego opiera się na tragicznym paradoksie: technologia, która doprowadziła do globalnej zagłady nuklearnej, w teraźniejszości staje się jedyną gwarancją trwania, czyniącą z bohaterów więźniów zgłiszcz technokratycznego raju. Podczas gdy u Płatonowa praca przy maszynie posiadała rysy świeckiej religii, w realiach *Metra 2033* technika jest odarta z metafizycznego patosu²⁴. Życie w tunelach zostaje zredukowane do zaspokajania elementarnych potrzeb fizjologicznych i mechanicznego powtarzania procedur obronnych. Szczególnym przejawem tej ambiwalencji jest miraż Wielkiej Broni ukrytej w kompleksie D-6, postrzeganym przez mieszkańców tuneli jako mityczne wybawienie. Niemniej konfrontacja z tą relikwią technologiczną przynosi bohaterowi bolesną demitologizację. Przed Artemem

otwierała się jedna z największych tajemnic metra. Szedł po D-6, nazwanej przez któregoś z jego rozmówców Złotym Mitem metra. Jednak zamiast radosnego podniecenia Artem doświadczał niepojętej goryczy. Zaczynał rozumieć, że niektóre zagadki są piękne właśnie dlatego, że nie mają rozwiązań, i że są pytania, na które lepiej nie znać odpowiedzi²⁵.

Ostatecznie ta odnaleziona technika staje się narzędziem zaprzeczania jedynej realnej szansy na przyszłość – symbiozy z Czarnymi. Istoty te, wbrew lękom ocalałych, nie były demonami, lecz formą adaptacji ewolucyjnej do skażonego świata. Jak zgodnie zauważają Karolina Wierel i Andrzej Polak, Czarni stanowili swoistą

²⁴ Sobijanek-Ziętek (za Bierdiajewem) wskazuje na deifikację maszyny u Płatonowa, kontrastującą z brutalnym utylitaryzmem u Głuchowskiego. Zob. Sobijanek-Ziętek, „Raj zbudowany na ziemi”, 12–13.

²⁵ Dmitrij Głuchowski, *Metro 2033*, przeł. Paweł Podmiotko (Kraków: Insignis Media, 2010), 511.

„postapokaliptyczną nić Ariadny”²⁶ – oferowali ludzkości ratunek, który ta odrzuciła z powodu pierwotnego lęku przed innością²⁷. Sam autor idzie o krok dalej, określając ich poetyckimi mianami „prawdziwej korony stworzenia zburzonego wszechświata” oraz „feniks[a] odradzając[ego] się z popiołów ludzkości”²⁸. W tym świetle techniczny triumf w D-6 okazuje się pyrrusowym zwycięstwem, które pieczętuje los człowieka jako gatunku skazanego na powolną atrofie w izolacji. Jak trafnie podsumowuje swoje rozważania Polak, misja Artema kończy się porażką i dotarciem do fałszywego celu²⁹. Wierel dodaje, że niszcząc Czarnych, człowiek udowodnił, iż jest gatunkiem „samotniczym i niezdolnym do porozumienia ponadgatunkowego”³⁰.

Katastrofa nuklearna nie doprowadziła do zmiany jakościowej w mentalności ocalałych. Przeciwnie – w podziemiach nastąpiła reprodukcja najbardziej opresyjnych systemów politycznych przeszłości. Metro stało się areną „rosyjskiego panoptikum w miniaturowie”³¹, a jego stacje przekształciły się w samodzielne ideokracje spajane przez fanatyzm. Proces ten można interpretować w kategoriach frommowskiej „ucieczki od wolności” – jednostki, przerażone chaosem i pustką, dobrowolnie podporządkowują się autorytarnym strukturom, takim jak Linia Czerwona czy Czwarta Rzesza. Te podziemne ideologie są „postapokaliptyczną pantomimą”, która zamiast oferować scenariusz wyjścia z kryzysu, jedynie konserwuje upadek cywilizacji, wypełniając duchową próżnię mieszkańców mechanicznym powielaniem zglubnych schematów historycznych.

²⁶ Polak, „Metro 2033”, 138–139.

²⁷ Karolina Wierel, „Postapokaliptyczna wizja człowieka w trylogii Dmitrija Głuchowskiego: »Metro 2033«, »Metro 2034«, »Metro 2035«”, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF: Philologia*, t. 34, nr 2 (2016), 79, <https://doi.org/10.17951/ff.2016.34.2.77>.

²⁸ Głuchowski, *Metro 2033*, 587.

²⁹ Polak, „Metro 2033”, 141.

³⁰ Wierel, „Postapokaliptyczna wizja człowieka w trylogii”, 85.

³¹ Polak, „Metro 2033”, 129.

W wymiarze ontologicznym kategoria ciemności³² wykracza poza ramy fizyczne i okazuje się wyznacznikiem upadku *conditio humana*. Wszechobecny mrok tuneli stanowi korelat ciemności duszy, w której człowiek zostaje zredukowany do poziomu *zoe* (życia biologicznego). Autor diagnozuje tu fenomen „strachu tunelu”³³ – paraliżującej trwogi, która sprawia, że ciemność przestaje być brakiem światła, a staje się aktywną wrogą przestrzeni. W tej klaustrofobicznej próżni zaciera się granica między prawdą a fałszem, metro zaczyna się zaś jawić jako nieludzki, pożerający organizm.

Alienacja jednostki znajduje swój punkt kulminacyjny w postaci Artema. W przeciwieństwie do heroicznych wzorców kultury popularnej bohater Głuchowskiego jest przestraszonym chłopcem, którego drogę przez labirynt wypełniają cierpienie i poczucie wyobcowania. Jego izolacja osiąga apogeum podczas wyjść na powierzchnię, która „do złudzenia przypomina ruiny uwidocznione na jednym z obrazów Maxa Ernsta (*Europa po deszczu*). Nadgryzione szkielety domów i innych budowli wyglądają, jakby wypłukał je radioaktywny deszcz. Jest to przestrzeń zasiedlona przez niebezpieczne mutanty”³⁴. Świat zewnętrzny stał się dla człowieka miejscem radykalnie obcym, które przejęły nowe gatunki. Tragizmu Artema³⁵ dopełnia błędne przekonanie o byciu „wybrańcem przeznaczenia”. Kiedy bohater pojmuje, że zniszczywszy Czarnych, zgładził „anioły wysłane na ratunek”³⁶, jego światopogląd ulega całkowitej dekonstrukcji. Ma on wówczas dojmującą pewność, iż w jego rzeczywistości „już nigdy nie pojawi się [...] światło, którym mógłby oświetlić swoje życie i znaleźć w nim cel”³⁷, co grzebie nadzieję na jakąkolwiek formę metafizycznego ocalenia. Finał powieści staje się zatem symbolem ludzkości, która w swojej alienacji i przywiązaniu do destrukcyjnych narzędzi technicznych odrzuciła ostatnią szansę na wyjście z labiryntu zagłady.

³² Szerzej na temat motywu mroku w powieści Głuchowskiego – zob. Polak, „Metro 2033”, 133–135.

³³ Głuchowski, *Metro 2033*, 102–103.

³⁴ Polak, „Metro 2033”, 140.

³⁵ Szerzej na ten temat – zob. Polak, „Metro 2033”, 126–137.

³⁶ Głuchowski, *Metro 2033*, 611.

³⁷ Głuchowski, *Metro 2033*, 590.

KOMPARATYWNE UJĘCIE „ROSYJSKIEGO LOSU”

Analiza porównawcza *Wykopu* Andrieja Płatonowa i *Metra 2033* Dmitrija Głuchowskiego ujawnia tragiczną ewolucję postaw wobec techniki, rozumianej jako kluczowy element „rosyjskiego losu”. Bohater Płatonowa, osadzony w realiach „Wielkiego Budowania”, funkcjonuje jeszcze w paradygmacie maszyny jako bóstwa nowej ery – siły zdolnej do wzniesienia utopijnego raju. Człowiek występuje tu w roli tragicznego stwórcy, choć poddanego reifikacji i zredukowanego do „substancji proletariackiej”. Wizja Głuchowskiego ukazuje ostatnie stadium tej degradacji: bohater nie jest już budowniczym, lecz więźniem reliktyw technologii, która zamiast obiecanego raju przyniosła zagładę nuklearną. Technika zostaje tu odarta z metafizycznego optymizmu. Staje się jałowym warunkiem biologicznego trwania (*zoe*), nieoferującym ocalenia duchowego (*bios*)³⁸, ale jedynie konserwującym upadek cywilizacji.

Istotnym polem komparacji może być sposób kształtowania przestrzeni, wrogiej jednostce w obu analizowanych utworach. U Płatonowa jest to otwarta, lecz martwa przestrzeń sowieckiego stepu, gdzie monumentalny wykop – rzekomy fundament „wspólnego domu” – okazuje się w rzeczywistości drażnieniem zbiorowej mogiły. Przestrzeń ta, wypełniona lodowatym mrozem i pyłem, zyskuje status autonomicznego aktora procesu odzierania człowieka z godności. Głuchowski przenosi tę opresję w wymiar klaustrofobiczny, kreując labirynt moskiewskiego metra. Tunel przestaje być tu drogą komunikacji, a staje się „organizmem obdarzonym własnym umysłem i świadomością”³⁹, który paraliżuje procesy myślowe i redukuje egzystencję do zaspokajania elementarnych potrzeb. W obu przypadkach przestrzeń unieważnia podmiotowość człowieka, nadaje mu rolę przedmiotu pasywnej adaptacji do wrogiego środowiska.

Osią porównania jest zderzenie jednostki poszukującej sensu z absurdalną machiną systemu. Woszczew u Płatonowa zostaje

³⁸ Szerzej na temat arystotelesowskiego rozróżnienia na życie *bios* i *zoe* – zob. Marcin Romanowicz, „Homo Iuridicus versus Zoon Politikon – dogmatyka prawnicza a wytwarzanie podmiotu (politycznego)”, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3994 (2020), 121–149, <https://doi.org/10.19195/0137-1134.122.8>.

³⁹ Polak, „Metro 2033”, 131.

wykluczony z fabryki za „zamyślenie”, co w systemie nastawionym na mechaniczną produkcję traktuje się jako wadę techniczną. Jego głód duchowy koliduje z ideologiczną nadrzeczywistością, która anektuje prawdę. Analogiczną drogę przebywa Artem, „bohater labiryntu” spragniony wyższej zasady porządkującej w świecie ideologicznego chaosu. Obaj bohaterowie ponoszą klęskę w starciu z systemową machiną: w *Wykopie* jest to maszyna produkcyjna kończąca się śmiercią Nastii, w *Metrze 2033* zaś – maszyna wojenna, która niszczy szansę na ewolucyjną symbiozę z Czarnymi.

Zarówno u Głuchowskiego, jak i u Płatonowa elementarne znaczenie ma rozpoznanie aksjologicznego przesunięcia zachodzącego w dobie nowoczesności⁴⁰. Autorzy ci diagnozują proces dewaluacji bytu podstawowego – czyli życia ludzkiego i integralności biosfery⁴¹ – na rzecz sakralizacji czynników destrukcyjnych, którymi są represyjna ideologia oraz technologia ukierunkowana na anihilację. To, co w swej istocie niesie śmierć, zostaje w tych światach przedstawionych ubrane w szatę „postępu”.

W warstwie filozoficznej obaj twórcy prezentują spójną postawę antropocentryczną, w której nadrzędną wartością jest biologiczne i duchowe trwanie człowieka w harmonii z ziemią. Omawiane tu wizje, korespondujące z tradycją zapoczątkowaną przez Jewgienija Zamiatina, stanowią surowe memento wobec bezkrytycznej wiary w technizm oraz inżynierię społeczną, demaskując ich katastrofalne skutki dla cywilizacji. Jak zauważają Irina Romanowska i Olga Abramowa:

то, что должно цениться превыше всего – человеческая жизнь и планета Земля, – подлежит уничтожению, а то, что априори является злом

⁴⁰ Szerzej o implikacjach, jakie niesie za sobą dominacja rozwiniętej cywilizacji technicznej dla współczesnej kondycji ludzkiej oraz struktur społecznych – zob. Herbert Marcuse, *Człowiek jednowymiarowy. Badania nad ideologią rozwiniętego społeczeństwa przemysłowego*, przeł. Stanisław Konopacki et al. (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991).

⁴¹ Zestawienie to odwołuje się do koncepcji Zygmunta Baumana, która mówi o człowieku jako „pasożycie” niszczącym biosferę. Zob. Dariusz Brzeziński, „Myśl krytyczna w dobie antropocenu: dialektyka dystopii i utopii”, w: *Utopia i edukacja*, t. 6, *Kulturowe i pedagogiczne konteksty późnonowoczesnych wyobrażeń świata możliwego*, red. Rafał Węgrzyn, Rafał Włodarczyk (Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2023), 93.

(несущие смерть технологии, насильственно насаждаемая идеология), преподносится как некое «чудо», способное изменить жизнь. В вопросах экзистенциального порядка, касающихся взаимоотношений человека с внешним миром, писатели концептуально близки: оба провозглашают мироустройство, важнейшим элементом которого является жизнь человека на планете Земля⁴².

Co warto podkreślić, warstwa semantyczna analizowanych dzieł jest zogniskowana wokół kategorii tanatologicznej, rozpiętej między biegunami binarnych opozycji: intymnością domu a bezkresem otchłani oraz autonomicznym podmiotem a zunifikowaną masą⁴³. Tanatos objawia się w tych światach pod postacią postępującej entropii⁴⁴, która nierozzerwalnie towarzyszy bohaterom na ich drodze⁴⁵. W obu przypadkach topos wędrowki obnaża fundamentalny paradoks: im gwałtowniejsze stają się dążenia do ugruntowania idealnego porządku, tym wyraźniej manifestuje się ontologiczna pustka i iluzoryczność całego projektu utopijnego⁴⁶. Katarzyna Sobijanek-Ziętek

⁴² Романовская, Абрамова, „Антиутопия в творчестве”, 300.

⁴³ Romanowska i Abramowa w swojej analizie porównawczej *Aniery* Harry'ego Martinsona i *Wykopu* Platonowa wskazują na strukturalne i genologiczne uwarunkowania prozy antyutopijnej, które wymuszają na twórcach analogiczne rozwiązania estetyczne. Stwierdzają one: „Analiza porównawcza kategorii i środków artystycznych ujawnia, że gatunek antyutopijny dyktuje autorom podobne podejścia artystyczne” (tłum. własne). Романовская, Абрамова, „Антиутопия в творчестве”, 300.

⁴⁴ Seifrid, *A Companion*, 120. Autor wskazuje na totalny charakter opisywanego zjawiska: „What makes this state of affairs tragic is that in Platonov's world nothing escapes the law of entropy, which subjects everything, the mind and soul as well physical objects and the human body, to a relentless process of decay ending in disintegration and death (Zhachev's teeth, 'worn down to nothing on food,' are a minor grotesque index of this process)”. Seifrid akcentuje tym samym, że degradacja w *Wykopie* ma charakter holistyczny, obejmuje sferę zarówno somatyczną, jak i duchową.

⁴⁵ Szczegółowa analiza groteskowych motywów rozpadu w *Wykopie* Platonowa – zob. Seifrid, *A Companion*, 110–130.

⁴⁶ Paradoks „celu, który okazuje się mirażem” („дом в «Котловане» – это грандиозный мираж”) został dobrze opisany w: Рафаэль А. Бурханов, Светлана В. Мясникова, „Социальный идеал в философско-литературных произведениях А.П. Платонова”, *Вестник Нижневартковского государственного университета*, № 2 (2008), 53.

dodaje, że „jasność idei przyćmiewa mrok niedoskonałej realizacji zamierzeń”⁴⁷, a utopia na miarę Wieży Babel okazuje się ostatecznie ideowym mirażem prowadzącym do ofiary z ludzi⁴⁸.

Zestawienie obu wizji niesie za sobą pesymistyczną koncepcję cykliczności historii. Głuchowski pokazuje, że nawet po kresie cywilizacji ludzkość odtwarza w podziemiach te same opresyjne struktury, które spowodowały upadek budowniczych w dziele Płatonowa. Postapokaliptyczna rzeczywistość staje się odbiciem lustrzanym przeszłości⁴⁹. Jak zauważa Bierdiajew, w takim układzie technika nie służy człowiekowi, lecz technokratycznej organizacji społeczeństwa⁵⁰.

DEGENERACJA UTOPII I TRWAŁOŚĆ OPRESJI

Syntetyzując przedstawione wątki, można sformułować wieloaspektowe wnioski dotyczące ewolucji rosyjskiej wyobraźni dystopijnej. Zestawienie utworów powstałych w odmiennych okolicznościach historycznych i reprezentujących różne nurty prozy pozwala dostrzec głębokie paralele w dyskursie antyutopijnym oraz prześledzić rozwój gatunku – od klasycznych ujęć totalitarnych po współczesne diagnozy kryzysu cywilizacyjnego. Twórczość Andrieja Płatonowa czy Dmitrija Głuchowskiego nie stanowi jedynie biernego zapisu egzystencjalnej trwogi, lecz pełni funkcję matrycy sensotwórczej w świecie, w którym autentyczne znaczenia zostały zatarte przez technokratyczną nowomowę i ideologiczną atrofie wartości.

Analiza dwóch dzieł uwidacznia dekompozycję struktur utopijnych, która – co znajduje potwierdzenie w tezach Elżbiety

⁴⁷ Sobijanek-Ziętek, „Raj zbudowany na ziemi”, 42.

⁴⁸ Sobijanek-Ziętek, „Raj zbudowany na ziemi”, 61.

⁴⁹ Roman Szubin wskazuje na odtwarzanie „исторических паттернов и мифологем”, które uniemożliwiają zerwanie z przeszłością. Szerzej – zob. Roman Szubin, „Zjawisko wiedzy retrospektywnej w kontekście rosyjskiego myślenia konserwatywnego i postępowego (Aleksander Turgieniew, Dmitrij Głuchowski)”, *Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze*, t. 35 (2025), 18, <https://doi.org/10.31261/RSL.2025.35.02>.

⁵⁰ Mikołaj Bierdiajew, *Źródła i sens komunizmu rosyjskiego*, przeł. Henryk Paprocki (Kęty: Wydawnictwo Antyk, 2005), 134.

Tyszkowskiej-Kasprzak – sprawia, że pierwotna wizja idealnego porządku nieuchronnie obrasta w mechanizmy opresyjne⁵¹. W procesie tym utopia przeistacza się w quasireligijny system, który wykształca jednostki pozbawione woli i świadomości⁵². W takim ujęciu postęp naukowo-techniczny ujawnia swoją głęboko ambiwalentną naturę: pod pozorami ułatwienia cywilizacyjnego kryje się mechanizm osłabiający podmiotowość jednostki. Zbieżne z tym rozpoznaniem stanowisko zajmuje Sobijanek-Ziętek, według której współczesne zdobycze nauki są realnym zagrożeniem dla integralności ludzkiej jaźni i stają się źródłem „różnych form zniewolenia”⁵³.

W dialogu z koncepcjami przywołanych badaczy perspektywa Herberta Marcusego czy Dariusza Brzezińskiego pozwala dostrzec w antyutopii utajony potencjał emancypacyjny. Ten „projekt krytyczny” rodzi się w oporze wobec systemu i może relatywizować skrajnie pesymistyczną wymowę dzieła Głuchowskiego. Finałowe rozpoznanie Artema, mimo swego tragicznego i spóźnionego charakteru, wpisuje się w teorię Paola Santarcangela⁵⁴ jako bolesny akt ponownego narodzenia. Na ontologicznych zgłiszczach świata świadomość bohatera wykuwa się na nowo, paradoksalnie dopiero w momencie, gdy wszelka nadzieja na ocalenie zostaje bezpowrotnie utracona.

Konkludując, alienacja w rosyjskiej antyutopii ma charakter totalny – przenika sferę języka oraz cielesności. Ujawnia ona bolesną prawidłowość: bez względu na stopień zaawansowania technologicznego pewne atrybuty władzy pozostają niezmiennie. Okrucieństwo, bezlitosność i potrzeba dominacji nad drugim człowiekiem wydają się immanentnym elementem kondycji ludzkiej jako mroczny rewers pragnienia zamianowania swej potęgi⁵⁵. Jak dodaje Polak, nawet „katastrofa nuklearna

⁵¹ Elżbieta Tyszkowska-Kasprzak, „Niepokój o wartości we współczesnej antyutopii rosyjskiej”, *Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU*, t. 19 (2023), 55–57.

⁵² Do analogicznych konkluzji w kwestii ewolucji rosyjskiego paradygmatu utopijnego dochodzi Sobijanek-Ziętek, która wskazuje na instrumentalizację założeń ideowych przez opresyjny aparat technokratyczny. Zob. Sobijanek-Ziętek, „Raj zbudowany na ziemi”, 67.

⁵³ Sobijanek-Ziętek, „Raj zbudowany na ziemi”, 67.

⁵⁴ Szerzej na ten temat – zob. Polak, „Metro 2033”, 135–138.

⁵⁵ Sobijanek-Ziętek, „Raj zbudowany na ziemi”, 67.

niczego ludzkości nie nauczyła”⁵⁶ i następuje po niej reprodukcja tych samych opresyjnych schematów. W świecie, który dąży do ostatecznej reifikacji człowieka i sprowadza go do roli „martwego materiału”, anty-utopia pełni więc funkcję ochronną wobec humanizmu, przypominając o niezbywalnym prawie jednostki do błędu, refleksji i wolności.

BIBLIOGRAFIA

- Bierdiajew, Mikołaj. *Źródła i sens komunizmu rosyjskiego*. Przeł. Henryk Paprocki. Kęty: Wydawnictwo Antyk, 2005.
- Brzeziński, Dariusz. „Myśl krytyczna w dobie antropocenu: dialektyka dystopii i utopii”. W: *Utopia i edukacja*. T. 6. *Kulturowe i pedagogiczne konteksty późnowspółczesnych wyobrażeń świata możliwego*. Red. Rafał Węgrzyn, Rafał Włodarczyk. 81–105. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2023.
- Głuchowski, Dmitrij. *Metro 2033*. Przeł. Paweł Podmiotko. Kraków: Insignis Media, 2010.
- Land, Nick. *Fanged Noumena: Collected Writings 1987–2011*. Eds. Robin Mackay, Ray Brassier. New York: Sequence Press, 2011.
- Marcuse, Herbert. *Człowiek jednowymiarowy. Badania nad ideologią rozwiniętego społeczeństwa przemysłowego*. Przeł. Stanisław Konopacki et al. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991.
- Platonow, Andriej. *Wykop*. Wrocław: Miasto Książek, 2022.
- Polak, Andrzej. „»Metro 2033«, czyli postapokaliptyczna przestrzeń labiryntu”. *Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze*, nr 23 (2013). 125–142. <https://journals.us.edu.pl/index.php/RSL/article/view/14388> (20.02.2026).
- Romanowicz, Marcin. „Homo Iuridicus versus Zoon Politikon – dogmatyka prawnicza a wytwarzanie podmiotu (politycznego)”. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3994 (2020). 121–149. <https://doi.org/10.19195/0137-1134.122.8>.
- Seifrid, Thomas. *A Companion to Andrei Platonov's „The Foundation Pit”*. Brighton: Academic Studies Press, 2009. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1zxsjvh>.
- Sienkiewicz, Martyna. „Polski »Wykop«, czyli »Wschód« Andrzeja Stasiuka”. *Acta Polono-Ruthenica*, t. 3, nr 22 (2018). 83–91. <https://doi.org/10.31648/apr.1250>.
- Sobijanek-Ziętek, Katarzyna. „Raj zbudowany na ziemi, czyli koniec utopii i początek antyutopii. Totalitarny paradoks w antyutopii rosyjskiej (Jewgienij Zamiatin, Władimir Wojnowicz, Władimir Sorokin)”. *Przegląd Wschodni*, t. 13, nr 1 (2014). 41–68.
- Szubin, Roman. „Zjawisko wiedzy retrospektywnej w kontekście rosyjskiego myślenia konserwatywnego i postępowego (Aleksander Turgieniew, Dmitrij Głuchowski)”. *Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze*, t. 35 (2025). 1–23. <https://doi.org/10.31261/RSL.2025.35.02>.

⁵⁶ Polak, „Metro 2033”, 129.

- Tyszkowska-Kasprzak, Elżbieta. „Niepokój o wartości we współczesnej antyutopii rosyjskiej”. *Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU*, t. 19 (2023). 55–68.
- Wierel, Karolina. „Postapokaliptyczna wizja człowieka w trylogii Dmitrija Głuchowskiego: »Metro 2033«, »Metro 2034«, »Metro 2035«”. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF: Philologia*, t. 34, nr 2 (2016). 77–89. <https://doi.org/10.17951/ff.2016.34.2.77>.
- Witowicz, Bożena. „Biurokracja w twórczości Andrieja Płatónowa – bezosobowa władza jako czynnik kształtujący osobiste i społeczne relacje”. *Conversatoria Litteraria*, t. 13 (2019). 143–152.
- Zywert, Aleksandra. „Opowieści graniczne, czyli lęki i miraż postdystopijnego świata (zbiór opowiadań Siergieja Lebiediewa »Tytan«)”. *Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze*, t. 35 (2025). 1–23. <https://doi.org/10.31261/RSL.2025.35.07> (28.02.2026).
- Азарова, Наталия. „Образ дома в повести Андрея Платонова «Котлован» и романе Евгения Замятина «Мы»”. *Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева*, № 3 (2009). 198–203.
- Бурханов, Рафаэль А., Светлана В. Мясникова. „Социальный идеал в философско-литературных произведениях А.П. Платонова”. *Вестник Нижегородского государственного университета*, № 2 (2008). 51–54.
- Гришенкова, Татьяна Ф., Анна Н. Черняева. „Предписанное счастье антиутопий XX века”. W: *Культура. Духовность. Общество*. Ред. Сергей С. Чернов. 41–45. Новосибирск: ЦРНС, 2014.
- Дужина, Наталья И. „Строительство социализма в повести А. Платонова «Котлован»”. *Studia Litterarum*, t. 4, № 3 (2019). 252–267. <https://doi.org/10.22455/2500-4247-2019-4-3-252-267>.
- Никонова, Тамара А. *Андрей Платонов в диалоге с миром и социальной реальностью*. Воронеж: Наука-Юнипресс, 2011.
- Романовская, Ирина В., Ольга Г. Абрамова. „Антиутопия в творчестве Х. Мартинсона и А.П. Платонова”. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Язык и литература*, т. 19, № 2 (2022). 291–303.
- Соболева, Майя. „Модерн Bottom-Up: Социалистический сюрреализм Андрея Платонова”. *Логос*, т. 31, № 6 (2021). 135–150. <https://cyberleninka.ru/article/n/modern-bottom-up-sotsialisticheskij-surrealizm-andreya-platonova> (27.02.2026).

Gaja Fijałkowska – studentka Uniwersytetu Łódzkiego, badaczka literatury. Zainteresowania i badania naukowe: komparatystyka literacka, analiza porównawcza przekładów literatury światowej, transhumanizm oraz biopolityka w kontekście współczesnych systemów technologicznych.

Kontakt: gaja.fijalkowska@edu.uni.lodz.pl